

флот. Описание и технология вооружения XV – XVIII веков / Пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М.: Центрполиграф, 2007. – 224 с.; Готов А. Изъяснение принадлежностей к вооружению корабля / А. Готов. – СПб.: Браск, Пако, редакция Морского исторического сборника, 1994 и др.

3. Российский государственный архив древних актов (далее – РГАДА), ф. 89, оп. 1, 1703, д. 3, л. 299-327 об.

4. Русский посол в Стамбуле. Петр Андреевич Толстой и его описание Османской империи начала XVIII в. – М., 1985.

5. Uzuncarsil I. N. Osmanli devletin in mekkez ve bahriye teskilati. – Ankara, 1948.

6. П.А. Толстой. Описание Черного моря, Эгейского архипелага и османского флота / Сост. И.В. Зайцев, С.Ф. Орешкова. – М.: Наталис, 2006. – 304 с. (серия «Восточная коллекция»).

7. Хезарфен Хюсейн. Телхис ал-бейан фи каванын-и Ал-и Осман. Рукопись Библиотеки СПб. ФИВ РАН, д. 217-1, Л. а.

8. Весела З. Турецкий трактат об османских крепостях Северного Причерноморья в начале XVIII в. // Восточные источники по истории народов Юго-Восточной и Центральной Европы. – М., 1969. – Т. 2.

9. Статьи из Энциклопедии, принадлежащие к Турции. Перевел Семен Башилов. – СПб., 1769. – Т. 1. содержащий статьи светские, т.е. придворные, военные и гражданские.

10. Katip Celebi. Tuhfet ul-kibar fi esfar fi esfar il-bihar. – Istanbul, 1911.

11. Sousek S. Certain Types of Ships in Ottoman Turkish Terminology // Turcica. Revue d'Etudes Turques. – Paris – Strasbourg, 1975. – Т. 7.

12. Мейер М.С. О состоянии денежной системы Османской империи (по донесениям российского резидента в Стамбуле А.А. Вешнякова) // Восточное историческое источниковедение и специальные исторические дисциплины. – М., 1994. – Вып. 2.

13. Mantran R. Droits d'entrée sur les navires a Istanbul au milieu du XVII e siècle (rusumat -i- ihtisabiye) // Turcica. Revue d'Etudes Turques. – Paris – Strasbourg. – 1975. – Т. 5.

14. Shaw S.I. Selim III and the Ottoman Navy // Turcica. Revue d'Etudes Turques. – Paris, 1969. – Т. 1.

15. Agoston G. Ottoman Artillery and European Military Technology in the Fifteenth and Seventeenth Centuries // Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. – Budapest, 1994. – Т. 47. – Fasc. 1-2.

Безвеник В.П. Морской флот Османской империи в конце XVII – начале XVIII в. (по материалам П.А. Толстого)

В статье проанализирован состав военно-морского флота Османской империи в конце XVII – начале XVIII вв., приводятся численность кораблей, экипажей, артиллерийское вооружение, состав военно-морских чинов Османской империи, вопросы строительства новых кораблей, финансирование на содержание и развитие морского флота Османской империи.

Ключевые слова: Османская империя, военно-морской флот, парусный флот, корабельная артиллерия, экипажи кораблей, содержание морского флота, развитие морского флота.

Bezveniuk V.P. The Navy of the Ottoman Empire at the end of the XVII - the beginning of XVIII century. (materials of P.O. Tolstoy)

The structure of the Navy of the Ottoman Empire at the end of the XVII – the beginning of XVIII century are analyzed in this article. The number of ships, crews, artillery, Naval ranks of the Ottoman Empire, the construction of new ships, the maintenance and development of the Navy Ottoman Empire funding are given in the article.

Keywords: Ottoman Empire, Navy, sailing ships, naval artillery, ships crews, Navy maintenance, Navy development.

18.03.2013 р.

УДК 94 (477.51) «165/171»

А.С. Ласевський

УНІВЕРСАЛИ ТА НАКАЗИ СТАРОДУБСЬКИХ ПОЛКОВНИКІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТ. У ЗІБРАННІ ЧЕРНІГІВСЬКОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМ. В.В. ТАРНОВСЬКОГО

У статті розглядаються універсали та накази стародубських полковників Г. Карповича (Коровки-Вольського), С. Самойловича, М. Миклашевського та Л. Жоравки з архівного зібрання Чернігівського історичного музею ім. В.В. Тарновського. Увага звертається на їхній зміст, походження та значення для історичних досліджень.

Ключові слова: Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського, архівна колекція, Стародубський полк, полковник, універсал, наказ.

Чернігівський історичний музей ім. В.В. Тарновського (далі – ЧІМ) – один з найстаріших музеїв України – добре знаний своїм багатим зібранням. На особливу увагу дослідників заслуговує, зокрема, документальна колекція музею, яка становить 34275 одиниць зберігання. У нинішньому вигляді вона сформувалася з кількох джерел внаслідок об'єднання у першій половині 1920-х років п'яти чернігівських музеїв – Музею українських старожитностей ім. В.В. Тарновського, Музею Чернігівської губернської вченої архівної комісії (далі – ЧАК), Чернігівського єпархіального древлесховища, Музею етнографії та Музею панського побуту XVIII-XIX ст., а також її подальшого поповнення за рахунок сімейних та особистих архівів Пантелеймона Куліша та Ганни Барвінок, Івана Рашевського, Леоніда Глібова, Данила Мордовця, Іллі Шрага та ін.

Частина збірки представлена унікальними документами XVII-XVIII ст., що містять важливі відомості стосовно суспільно-політичного та економічного життя Гетьманщини, історії козацько-старшинських родів, розвитку культури тощо. У різні часи їх досліджували та публікували Олександр Лазаревський, Вадим Модзалевський, Олександр Коваленко, Ігор Ситий, Сергій Павленко, Сергій Горобець та ін.

Незважаючи на значний інтерес, який зібрання викликало й викликає у істориків, та дедалі активнішу роботу по його упорядкуванню та дослідженню, чимало документів ще не введені до наукового обігу.

Важливе значення для сучасної історичної науки становить пошук, дослідження та публікація нових матеріалів з історії України доби Гетьманщини й, зокрема, історії Стародубського полку. У зібранні ЧІМ виявлено близько 450 документів, які стосуються історії Стародубщини другої половини XVII – XVIII ст. [4, 134-140]. Привертає увагу офіційна документація

стародубських полковників і, передусім, їхні універсали та накази. Так, в архівній колекції ЧІМ виявлені 6 подібних документів, 3 з яких досліджуються вперше.

1. Універсал Григорія Карповича (Коровки Вольського) (1678-1680 рр.) погарському сотнику, городовому отаману з товариством та війту з міщанами, що підтверджує право військового товариша Івана Володимировича зайняти греблю та збудувати млин на р. Ложниці нижче с. Дарєвськ (1 листопада 1678 р., Погар). Оригінал. Походить із зібрання В. Тарновського (№ 744 у каталозі 1898 р. [2, 80], № 72² у каталозі 1900 р. [3, 243]. Інв. № Ал 501/6/12). Оприлюднений В. Модзалевським [6, 118-119].

2. Універсал Семена Самойловича (1680-1685 рр.) полковій старшині, стародубському городовому отаману, війту та стародубському магістрату, що підтверджує розмежування ґрунтів між панами Михайлом та Іллею Рубцями та мешканцями с. Чернооково та забороняє останнім «тые ж кґрунта турбувати» (11 липня 1682 р., Стародуб). На думку В. Модзалевського, це копія XVII-XVIII ст. [6, 137]. Походить із зібрання В. Тарновського (№ 77 в каталозі 1900 р. [3, 244]. Інв. № Ал 501/6/17). Оприлюднений В. Модзалевським [6, 135-137].

3. Універсал Семена Самойловича полковій старшині, полковому сотнику, городовому отаману, війту, бурмистру та Стародубському магістрату, що підтверджує розмежування ґрунтів між панами Михайлом та Іллею Рубцями (19 червня 1684 р.). Оригінал (?). Походить із зібрання В. Тарновського (№ 768 у каталозі 1898 р. [2, 81], № 71 у каталозі 1900 р. [3, 243]. Інв. № Ал 501/6/11). У каталогах помилково датований 9 червня 1678 р. Згадується О. Лазаревським, походить із архіву О. Лашкевича [5, 398].

4. Наказ Михайла Миклашевського (1690-1704, 1705-1706 рр.) «мельнику гудовському» виплатити заборгованість з млина та пашні пану Івану Сулимі – державцю маєтності, де вони знаходилися (18 грудня 1694 р., Стародуб). Оригінал. Походить із зібрання В. Тарновського (№ 758 у каталозі 1898 р. [2, 81], № 115 у каталозі 1900 р. [3, 252]. Інв. № Ал 501/9/19).

У каталозі 1898 р. поставлено під сумнів грамотність М. Миклашевського. Припущення ґрунтується на тому, що у підпису на вказаному універсалі не зазначається «рукою власною» [2, 81]. Натомість О. Лазаревський відзначає, що «почерк Миклашевского – твердый и бойкий – заметно отличается от манеры письма современной ему старшины; по своей форме он очень сходен с польскою скорописью пол. XVII в.» [5, 27]. Зауважимо, що на

окремих універсалах М. Миклашевський у своєму підписі вказував «рукою» [1, 292], на інших – лише засвідчував місце та рік написання універсалу [1, 299; 310]. Відтак, відсутність у підписі традиційного «рукою» чи «рука власна» не може слугувати доказом його неписьменності.

5. Універсал Лук'яна Жоравки (1709-1719 рр.) полковому товариству та стародубському магістрату про підтвердження прав отамана с. Рахманово Опанаса Довгого на ґрунт, отриманий внаслідок обміну з рахмановськими мешканцями (16 липня 1712 р., Стародуб). Оригінал. Походження документа невідоме (колекція ЧАК? Інв. № Ал 501/23).

6. Наказ Лук'яна Жоравки Моцарському заплатити Дайнеці (?) за коня 15 рублів. У випадку відмови стародубський полковник дозволяє «Журману пограбити» боржника. (1719 р.?). Оригінал. Походить із зібрання В. Тарновського (№ 740 у каталозі 1898 р. [2, 80], № 232 у каталозі 1900 р. [3, 232]. Інв. № Ал 501/10/68).

Отже, представлені у зібранні ЧІМ універсали та накази стародубських полковників стосуються регулювання соціально-економічних відносин на території полку. Вони дозволяють з'ясувати деякі функції, якими був наділений полковник. Це, зокрема, підтвердження прав на володіння ґрунтами, дозволи на будівництво млинів та зайняття гребель, затвердження розподілу земель між власниками, врегулювання боргових забор'язань. Останній документ слугує ще й цікавим зразком судочинства, проливаючи світло на методи впливу на боржників з боку полковника.

Розглянуті документи засвідчують титул стародубського полковника, який особливо не видозмінювався з появою нової постаті на цій посаді. Так, Г. Карпович у 1678 р. іменувався як «Григорий Карпович, полковник войска его царского пресветлого величества Запорозкого Стародубовский». Через 34 роки титул Л. Жоравки виглядав наступним чином: «Его царского пресветлого величества войска Запорозкого Стародубовский Лукьян Жоравко». Схоже лексичне наповнення маємо і в іменуванні полковників С. Самойловича та М. Миклашевського.

Таким чином, архівні матеріали з колекції Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського являють собою цінний комплекс переважно оригінальних документів. Їхнє подальше дослідження та оприлюднення дозволить розширити і збагатити джерельну базу для дослідження історії Гетьманщини та, зокрема, Стародубщини другої половини XVII – XVIII ст.

Посилання

1. Доба гетьмана Івана Мазепи в документах / С. Павленко. – К.: Києво-Могилянська академія, 2007. – 1144 с.

2. Каталог українских древностей коллекции В.В. Тарновского. – К.: Типография К.Н. Милевского,

1. Тут і далі зазначені роки перебування на полковницько-му уряді.

2. Тут і далі зазначені номери з каталогу з відділу «Рукописи».

1898. – 101 с.

3. Каталог украинских древностей В.В. Тарновского / Б.Гринченко. – Т. 2. – Чернигов: Типография Губернского земства, 1900. – 367 с.

4. Лаевський А. Стародубщина другої половини XVII – XVIII ст. в архівному зібранні Чернігівського історичного музею імені В.В. Тарновського / А. Лаевський // Ніжинська старовина. – К.: Центр пам'яткознавства НАН України, 2012. – Вип. 14 (17). – С. 134-140.

5. Лазаревский А. Описание Старой Малороссии. Материалы для истории заселения, землевладения и управления. Т.1. Полк Стародубский / А. Лазаревский. – К.: Типография К.Н. Милевского, 1888. – XIV, 470, XXX с.

6. Модзалевский В. Материалы для биографии Стародубского полковника Тимофея Алексеевича / В. Модзалевский // Труды Черниговской губернской ученой архивной комиссии. – Чернигов: Типография Г.Я. Михалева, 1917–1918. – Вып. 12. – 137 с.

Лаевский А.С. Универсалы и приказы стародубских полковников второй половины XVII – начала XVIII вв. в собрании Черниговского исторического музея имени В.В. Тарновского

В статье рассматриваются универсалы и приказы стародубских полковников Г. Карповича (Коровки-Вольского), С. Самойловича, М. Миклашевского и Л. Жоравки из архивного собрания Черниговского исторического музея имени В.В. Тарновского. Внимание обращается на их содержание, происхождение и значение для исторических исследований.

Ключевые слова: Черниговский исторический музей имени В.В. Тарновского, архивная коллекция, Стародубский полк, полковник, универсал, приказ.

Laievskiy A.S. The manifests and the orders of Starodub colonels of the second half of the XVII th – the beginning of the XVIII th century in the archive collection of Chernihiv museum of history

In the article the manifests and the orders of Starodub colonels H. Karpovych (Korovka-Volskyi), S. Samoilych, M. Myklashevskiy, L. Zhoravko from the archive collection of Chernihiv museum of history are studied. The attention is paid on their content, origin and value for the historical studies.

Key words: Chernihiv museum of history, archive collection, Starodub regiment, colonel, manifest, order.

15.03.2013 р.

УДК 930(477.51):338.45 «165/171»

С.В. Щербина

ЦЕХОВЕ РЕМЕСЛО НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОГО ЛІВОБЕРЕЖЖЯ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XVII – ПОЧАТКУ XVIII СТ.: ІСТОРИОГРАФІЯ ПИТАННЯ

У статті окреслено стан наукової розробки історії ремісничих цехів на території Північного Лівобережжя у другій половині XVII – XVIII ст.

Ключові слова: Північне Лівобережжя, ремесло, цех.

Історія цехового виробництва на території Північного Лівобережжя у XVII-XVIII ст. цікавила дослідників з кінця XIX ст. Вивчаючи промисловість Гетьманщини, історики звертались до проблем законодавчого підґрунтя запровадження та функціонування цехів, аналізували характер взаємовідносин між корпораціями та органами влади, напрями економічної діяльності, намагались визначити місце ремісничих об'єднань у соціальній та господарській системі.

Історіографію цехового ремесла на території Північного Лівобережжя можна умовно розподілити на кілька періодів. *Перший період* (кінець XIX – початок XX ст.) характеризувався накопиченням фактичного матеріалу про цеховий устрій на території Північного Лівобережжя. Одним з перших на сторінках свого серіалу «Описание Старой Малороссии» О. Лазаревський навів відомості про діяльність окремих ремісничих цехів у містах і містечках Північного Лівобережжя. Зокрема, дослідник зазначив, що характерною особливістю регіону було поширення багатопрофільних цехів, які об'єднували ремісників різних професій, та поєднання ремісничої діяльності із заняттям сільським господарством. О. Лазаревський наголосив на необхідності запровадження до наукового обігу документальних матеріалів з історії міст Лівобережної України та підкреслив важливість дослідження походження, функцій та регіональної специфіки цехових корпорацій [1].

У контексті вивчення шевського ремесла у Коропі І. Шостак торкнувся питання цехової організації ремесла, простежив його подальшу еволюцію [2]. П. Єфименко опублікував розвідку, присвячену цехам і братствам жебраків на території Гетьманщини [3]. Вплив магдебурзького права на формування цехового ладу на території України проаналізували М. Владимирський-Буданов та Д. Багалій [4]. Важливі відомості про міське цехове ремесло, його історію та еволюцію містять праці О. Єфименко, яка з'ясувала особливості ремісничого виробництва на території Лівобережної України, розглянула цехову атрибутику, традиції та звичаї ремісників [5]. У 1896 р. на сторінках часопису «Черниговские губернские ведомости» було надруковано